

azok egy része alakult át kesergő szerelmi énekké Erdélyben és Simon-tornyán.

A 3. sz. is megvan a Vásárhelyi dkvben XIX. alatt nem 8 hanem 13, eléggé zavaros strófával, de ott is az itteni utolsónak a híjával. Ezek közül 1. 3. 8. 2. 12. 9. 11. str. felel meg az itt olvashatóknak.

A 6. számúnak 1. 2. strófájával egyező éneket Erdélyi *A szántó-ember énekes dallai stb.* című ponyvairódmalmi nyomtatványból vette. A két utolsó versszakhoz hasonló a Vásárhelyi dk. III. darabjának ez a befejezése :

Isten hozzád, már fékelőm kezemben,
Lábamat is majdan tesztem kengyeiben,
Legyen Isten oltalmazód éltedben,
Isten legyen immár hozzád édesem.

A 8. számút Erdélyi *Férjhez menendő Leányok dallai* című ponyvairódmalmi nyomtatványból közölte, hol négy dal közt ez az első.

A 9. számúnak 3. 4. strófájával jórészt megegyez Kriza Vad-rózsái 360. számának 3. 7. strófája.

A 11. számúnak 1. vszaka megvan a Vásárhelyi dkvben XXII. alatt; 2-dika u. o. a XCVI. alattinak 6-dik; 3-dika u. annak 3-dik vszakával egyez, melynek utolsó sora: *Kalitkában fogni akarsz.*

HELTAI »KÖZBESZÉDE« ÚJABB FORDÍTÁSBAN.

A kolozsvári unitárius főiskolai könyvtár egyik Sylvester-bibliájában találtam az itt alább bemutatott verseket. Múlt századi kézírással vannak a biblia hátsó tiszta lapjaira beírva; de a versek magok sokkal régiebbek, alkalmasint a XVI-ik századból valók lehetnek.

A XVI-ik században általánosan ismeretes volt az a középkorból fenmaradt »közbeszéd«, melynek pogányszerű hangja ellen Luther után a mi erdélyi Lutherünk, Heltai is felszólt a keresztyéni szellemben átalakítva következő alakban közölte 1553-ban kiadott »Vigasztaló könyvecskéjében« magyar olvasóival:

Víg vagyok és nem szomorkodom,
Halmom kell, ezt igen jól tudom,
De mivel tudom, hova megyek:
Ezért vészek igen jó kedvet.

Szilády Áron, ki a Régi Magyar Költők tára VI-ik kötetében közli Heltai versét, ugyanott közreadja a Luthernél olvasható német szöveget is, melyet az itt alább először közzétett újabb magyar fordítás eredetijének kell tartanunk. A német négy soros „Spruch“ Szilády alapos magyarázata szerint, már a XV. században többször előfordul, úgy hogy Luther méltán úgy idézhette, mint közönségesen ismeretes verset. Nála így hangzik:

Ich lebe, und weiss nicht wie lange;
Ich sterbe und weiss nicht, wenne;
Ich fahre und weiss nicht, wohin;
Mich wundert, dass ich so fröhlich bin.

Ez epigrammaszerű verset ismeretlen kolozsvári költőnk talán már a XVI-ik században, eltérve Heltaitól, szemebetűnő hűséggel így fordította le magyarra:

*Élek, de meddig, nem tudom;
Meghalok 's mikor, nem tudom;
Mégyek 's hova, azt se tudom;
Hogy illy víg lehetek, tsudálkozom.*

Szilády a Luthernek nem nagyon tetsző német közbeszéd régibb latin szövegét is közli a XV. századból a budapesti egyetemi könyvtár 98. sz. codexének 77-ik leveléről. E közlés azért is fontos, mert a harmadik sorba belevegyített magyar szó tanúsítja, hogy a codex írója már akkor is gondolt a vers lefordítására. Ugyane latin versnek Szilády egy későbbi módosított alakját is közre adja, mely a segesvári régi lutheránus templom egyik székén ma is olvasható a XVI. század első feléből a következő érdekes szöveggel:

*Sunt tria vere que faciunt me sepe flere:
Est primum durum, quod scio me moriturum;
Gemo secundo, quod morior, nescio quando;
Tertio magis flebo, quod nescio, ubi manebo.*

Régi M. Költők Tára VI. 330.

Ezt a latin szöveget tarthatjuk a Sylvester-bibliájában talált s itt alább bemutatott csinos magyar epigramma eredetijének, melyet fennebb közölt társával együtt csak a véletlen szerencse óvott meg a végkép elveszéstől:

*Három dolgon bánkodom:
Az első, hogy meg kell halnom.
A második még nagyobb, mint ez:
Mert nem tudom ez mikoron lessz.
Harmadiktól még inkább félek:
Halál után vallyon mit érek . . .*

Mint erről fennebb meggyőződhetünk, Heltai elég jól kivethető trochaeusokban fordította közbeszédjét. Az itt közzé tett két újabb fordítás trochaeus lejtése is azonnal szembetűnik, ezért tartom én ismeretlen fordítónkat kolozsvári költőnek, a Heltai köréből eredőnek. A két költemény keltéről is az a föltevés a legvalószínűbb, hogy még a XVI-ik századból maradtak fenn.

KANYARÓ FERENCZ.

Emlíve van a R. M. Költt. VI. k. 330. lapján, hogy az eredeti latin versbe foglalt gondolat, Ibn Gabirol XI. századi spanyol zsidó költőnek, királyi korona' cz. hymnusában is feltalálható. Ugy ő, vagy még inkább Beda lehet az a *quidam sapiens*, a kire a latin vers hivatkozik, mert az utóbbinak Mátéhoz írt Commentárjában olvasható ez a locus: *certum est quod morieris, incertum est autem quando aut quomodo aut ubi, quia ubique te mors expectat, tu quoque si sapiens fueris, ubique eam paratus expectabis.* Ezt így fordítja Pelbárt után a Horvát-c. írója: Azert mongya beda zent Mathe mondálán, byzon az hog halz. byzontalan az kedeg. mykoron auagy mykeppen auagy hol

halz meg. Mert az halal tegedet mendeneut var. te kedeg ha beule leyendez. mendeneut kezen varod tees. (112. l.) Ezt találjuk az *Elmegyek meghalni* (Vado mori) kezdetű vers elején is, a mi a Példák-könyve prózai fordításában így hangzik: Elmegyek meghalni mert az halal bizony de az halalnak orayanal semmy byzontalanab (56. l.)

Arra, hogy a négy soros latin vers tartalma nálunk sem volt ismeretlen: a XV. századból idéztem az egyetemi könyvtárban őrzött magyar glossák codexét s a XVI. századból a segesvári templom egyik részének feliratát, melyek egymástól alig különböznek, de az eredeti latin versnek mégis újabb stílízálásai.

Nem említettem azt, hogy a négy sort magába foglaló egész latin költeménynek fordítása néhány sor s az utolsó versszak híján megvan a Nádor-c. 307—312. lapján prózában. Ugyanott a 312—342. lapon pedig egy másik hosszabb költeménynek, a Fülbert visiójának vagy a Lélek és test beszélgetésének fordítása következik szintén prózában. Véletlennek mondható az a körülmény, hogy az itt egymásután következő két vers mint egy költemény jelent meg De Méril kiadásában (Poésies populaires lat. antér. au douzième siecle Paris. 1843) *Vision de Fulbert* cím alatt, de megfordított sorban, mint a magyar codexben. Véletlennek már csak azért is, mert a magyar fordítás nem ennek a francia kéziratoknál alapuló szövegnek, hanem annak a német s angol codexekből vett szövegnek felel meg, melyeket Wright és Karajan adott ki.

Toldy Ferencz a Nádor-c. bevezetésében (17. 18. l.) szintén összefoglalja a kettőt: Kettős elmélkedés a világi dolgok állhatatlanságáról s a gonoszok veszedelméről cím alatt. »E darab — ugymond — két egyenetlen terjedelmű részből áll, melynek elseje négy lapon, *feddő beszéd* a kor megfordult gondolkozása ellen, miszerint hatalom és gazdagság többre becsülteték mint a keresztyén bölcseség; azért szerző a földi dolgok mulandóságára s a halálra emlékezteti a népet, mely után egészen más-képen ítélteik meg az ember, mint e földi életben.

A második egy megholt földi hatalmas lelkének kettős beszédét adja elő a maga testével, hol egyik a másikat vádolja bűneiért, míg végre az ördögök a lelket megragadván, örök kárhozatra viszik. A magyar íróé-e a szerkezet, nem merem — ugymond Toldy — meghatározni; de bár azon ismeretesb egyházi írónál, kik a világi dolgok hívságáról írtak, mint sz. Ambrus, Ágoston, Izidor, Bernát, III. Incze, Sienai Bernardin, Laurentius Justinianus stb., annak eredetijét nem sikerült feltalálnom, hajlandó vagyok a nem eléggé szabadon mozgó nyelvnél fogva is benne deák után készült fordítást tenni fel; a régies színnél pedig, és néha darabos, de mégis hathatós tömötségnél fogva a munka szerzetését a XV. század első felébe tenni, midőn a nyelvi előadást az erő szépsége mellett a kifejelettség hiánnyal járó némi nehézkesség bélyegezte. «

A két, ismeretlen szerzőjű latin költeményre nézve leghelyesebbnek látszik Wright osztályozása, a ki azokat »a közönségesen Waltherus Mapes-nek tulajdonított költemények« közé sorozza. Ennek a nevezetes írónak egyéb költői műveivel egybevetve, mind a nyelvet, mint az ala-

kot és a tartalmat illetőleg annyi rokon vonást találunk e két költeményben, hogy annyi vagy több okkal senkinek sem tulajdoníthatjuk.

A rövidebb vers címe *De mundi miseria*, a hosszabbiké pedig *Dialogus inter corpus et animam*. A első már Flacius Illyricus kiadta 1557-ben (*Varia — — poemata 238. l.*) azonban négy versszakot elhagyott, t. i. azt a mely közvetlen a Luther és Heltai közbeszéde előtt áll s negyedik sorában erre vonatkozólag mondja, hogy: *unde quidam sapiens ita de se fatur*, s a három végsőt, melyek közül az utolsóról a Nádor-c. sem tud semmit s az előtte valónak is csak első sorát fordítja. Flacius nyomban a közbeszéd után benedictioszerű két sorral zárja be az egészet, a mi máshol nincs meg s ezért hihetően tőle származik. Erre őt az bírhatta, hogy a közbeszéd után következő strófa megvan a *Dialogus*-ban is, a hol sokkal inkább helyén van mint itt s változtatott szövegét, megtartott rímei miatt is a rá következő két versszakkal együtt spuriusnak tekintette.

A mindkét versben előforduló strófát a Nádor-c. mindkét helyen fordítja, amabban a 45—48. s. emebben a 62—65. sorban olvasható:

Tua domus qualiter tibi modo placet?
tibi nonne summitas super nasum jacet
excaecantur oculi, lingua tua tacet,
nullum membrum super est quod nunc lucro vacet.

Bornemisza vagy Nyéki Vörös Mátyás 1620-ban ezt így foglalja versbe:

Elhitem, ez a bolt, kit orrodal felérsz,
Nem tetszik, a melyben egyedül alig férsz
S minden szegletire lábaiddal elérsz:
Könnyebbséget ebben lásd azért kitől kérsz.

A mint ez a négy sor is mutatja, Nyéki Vörös Mátyás az egész *Dialogus* versben, de szabadon, paraphrasticæ bővítve, néhol elhagyva fordítja *Dialogus* azaz: *egy kárhözatra szállott Gazdag test és léleknek siralommal tellyes, egymással való keserves panaszolkodó beszélgetések stb.* cím alatt. A későbbi kiadások címe még ezt is mondja: *Mellyet régenten egy sz. Jámbor, éjjeli jelenésnek csuda látása szerént írt volt Deákul: most, a nemes Magyar Nemzetnek is — — kedvéért, maga nyelve szóllására hoztatott.* Fulbert nevét a szövegben is elhallgatja s a szerző nevét sem említi.

Toldy F. A magyar költészet tört. (212, 1.) felemlítvén Nyéki V. munkáját, azt mondja róla, hogy sz. Bernát után írta. Toldy ezt az első (1625) kiadásnak szöveg felett álló felíratából vette, mely így hangzik: *Szent Bernhardnak mutatott rettenetes csuda történt példa, egy gazdag Test és Lélekről, kik egymás ellen keserves panaszolkodások után kárhözatra mint szállottanak.* Világos az, hogy itt Fulbert vagy Filibert név helyett áll Sz. Bernhard neve, a mi a régi magyarságnál, mint e példa mutatja még Nyéki V. korában is, a Pelbárt névvel egynek vétetett.

Toldy eme meghatározása után sem ő sem más nem kereste többé az eredetit s ha kereste s nem találta ott, a hova utasítva volt, nem

sokat törődött vele, mivel Toldy szerint Nyéki V.-nél »az élet felfogásában, mely barátságos inkább mint bölcsészi, semmi része a költészetnek: maga az előadás predikátori és tanító: csak az eleven és képes nyelv emlékeztet arra, hogy költeményekkel, a könnyű, velős nyelv s korához képest feltűnőleg correct verselés arra, hogy gyakorlott ügyes íróval van dolgunk.« — Alig lehet tagadni, hogy a vélemény elő- és utó-részenek kölcsönös kiegészítésre szánt tartalma közt maradt némi hézag; mely talán eltűnt volna és pedig Nyéki V. javára, ha fordítása vagy megengedhetjük átdolgozása a latin eredetivel s különösen annak Nyéki-től is érintetlenül hagyott szerkezetével hasonlíthatott volna össze. Maga az, hogy Filibert vagy Fulbert mint a maga visióját beszéli el a lélek és test vetekedését s ennek befejeztével, a lélek elragadtatása után, álmából felrettenve bűnbánatra, fogadástételre fakad s a Krisztus oltalmába ajánlja magát: külalakjára nézve is méltányolhatóvá teszi a középkori verset. Igaz, hogy Nyéki V. még egy harmadfélszáz sorra terjedő intést csatol mint Concinnator, a vers végéhez, azonban az egészen külön álló rész s nem rontja az egésznek szerkezetét. Mint a maga idejében — Toldy szerint is — feltűnőleg correct verselő, a fordítás vagy átdolgozás nyúgéból szabadulva nem tudta megállni, hogy a maga bőforrásából is ne adjon ahhoz valami poenitentiára intő szótat.

Toldy tartózkodását annál kevésbé érthetjük, mert az *Ének a gazdagról* című verset épen ő tette közzé a Lipcsei c.-ből s vette fel Olvasó és Kézi könyvébe. (Később a Szencsey codexből Thaly K. is közölte Vit. én. I. 337. lapján.) Ez pedig rövidre, a lélek és test közt egyszeri szóváltásra szorítva össze a tárgyat, épen azt adja elő a mit a latin költemény többszöri szóváltással a visio keretében bővebben, Nyék V. még ennél is hosszabban mond el.

A mint Toldy az *Ének a gazdagról* című verset »rímetlen lejtékeny páros soraival érdekesnek« mondja, annak s talán annál is többnek tartotta azt a régi világ. A legalább is Platótól leszármaztatható dialogizált alak, melynek a keresztyén latin irodalomban már a II. századtól Szent Justinustól, Minutius Felixtől kezdve dívátja volt, prózában és versben számtalan példáit ismerjük. A verses művek közül említetők a Bedanak tulajdonított *Conflictus veris et Hiemis*; Hermannus Contractus-tól a *Conflictus ovis et lini*; a XIV. századtól kezdve ismeretes *Disputatio mundi et religionis*; még elébbi időből a *Disputatio inter Cor et oculus* és *Dialogus inter aquam et vinum* és több más, melyek legtöbbszörre már a középkorban angol, francia, német, olasz, spanyol, flamand, dán, svéd, görög nyelvre is le voltak fordítva. Hihető, hogy nálunk sem a Nádor-c. fordítója ültette át az első s egyetlen ily művet a magyar irodalomba, mert a Példák könyvében szintén ebből a korból maradt fen prózában az Élet és Halál dialogusa, melynek latin eredetijét még kutatni kell: azt meg tapasztaljuk, hogy a XVI. századon innen is örömmel olvasta a magyar közönség, mert még a XVIII. században is több kiadást ért.

Az *Ének a gazdagról* Arany János figyelmét is megragadta és csak sajnálnunk lehet, hogy kísérlete töredék maradt, mert ha *Melyik*

a *bűnös?* című költeményét befejezi, akkor maradandó alkotásainak száma egygyel bizonyosan több volna. Az ő töredéke így hangzik:

Meghalt a vén Test; — kiterítve
Fekszik az első éjjelen:
S éjjélkor, im, mert zárva idve,
Fölötte egy árny megjelen:
A lélek meztelen.
Megáll fejénél s néz merően a
Homlokra, hol lakása volt;

Ének a gazdagról:

Előálmokban az gazdag meghala,
Belőle az löket kiragadták vala.
Az lélek mellette ám megállapodék
Kezdé az holt testet oly igen pögdőzni:
»Ó te átkozott test stb.

Nyéki Vörös M.:

Álmélkodva imé hát egy lelket látok,
Sok bűn miatt kire szállott örök átok,
A rothadó testtől veszedelmes károk,
Pokol tüze kínnya s feneketlen árok,
Segéde, vezére, ura és szépsége
A megmondott testnek; ki volt ékessége
Minden dolgaiban öröme s hívsége
Társa és barátja, vig elevensége;
Nagy szomorú kedvvel feléje mozdula;
Régi lakó házat látván, eáljula;
Melyben kedvére élt, rajta megajdula:
Azért ily sírással panaszra fordula:
Im elődbe jöttem, oh nyavalyás testem stb.

*Nádor. c. ime néminemű lelök eliöve, ki ez megmondott testből
bínökkel rakva kiment vala, nagy ohajtással és szöpögéssel a testnek
bínéit ekképpen sirattja vala. A lelök álla a test mellé és imilyen
beszéddel kezdé ötet keményön fegyelmezni és dorgálni: O nyavalyás-
ságos test stb.*

Mindezek a latin eredetiben így hangzanak:

Noctis sub silentio tempore brumali,
deditus quodam modo sompno spiritali,
corpus carens video spiritu vitali,
de quo mihi visio fit sub forma tali.
Dormitando paululum, vigilando fessus,
ecce quidam spiritus noviter egressus,
de praedicto corpore, vitiis opressus,
qui carnis cum gemitu sic plangit excessus.
Juxta corpus spiritus stetit et ploravit,
et his verbis acriter carnem increpavit:
»O caro miserrima, etc.

Ezt a kezdetet megelőzi az a nyolcz sor, a melyben el van mondva, hogy Filibertus francia királyfi, a ki életét remeteségben töltötte, ezt a visiot látta. Az erre következő itteni sorokkal már az ő elbeszélése kezdődik. Ez a kezdet, versek elején többször olvasható a középkorban, így például a *De malis monachorum* című vers is így kezdődik:

Noctis crepusculo brumali tempore,
 pausans in lectulo mens mea temere,
 quae non sinit oculum soporem capere,
 sed rebus variis coepit intendere.

Ugyanaz a hangulat, mely a mai kor költőit »Kandalló mellett« lepi meg. Hadd álljon itt ezek közül egy, melyet szerzője összes költeményei közt úgy is híjába keresünk (I. Pesti Divatlap 1848. 3. sz.):

KANDALLÓ MELLETT.

Ülök a szobámban,
 Kandalló tüzenél,
 Kűnn a téli éjben
 Zúg és csatlog a szél;
 Jobban zúg szívemben
 Éretted leánykám,
 Sötét bánatomban
 Ah mint elmondhatnám!

De nem mondok semmit
 Úgy se érne hozzád
 Mélázom... mélázom...
 S visszaemlékszem rád;
 S gondolom magamban:
 Zúghatna tőlem szél,
 Világvég lehelne,
 Csak mellettem ülél,
 Én pedig melletted,
 Csillagos szemednek,
 Ragyogó tüzenél! Gyulay.

Midőn codexeink forrásainak nyomozása közben erre az árnyék homályában lappangó pár bokorra bukkantunk: a főczél követésével együtt négy századon keresztül kísérrhettük költészetünkben az élet-halál problémája körül azt a bölcséleti fonalat, mely a maga — két annyi idővel ezelőtt sodrott alakjában sem vesztette el érdekességét — bár nem számítható is a költészet elismert remekei közé. Az *Ének a gazdagról* névtelen szerzője a maga tömör alakításával hosszas lappangása után felfedeztetve — elismeréssel találkozott. Nem méltatlan erre a szélesen, de jó magyarsággal fordító vagy inkább átdolgozó Bornemisza Nyéki Vörös Mátyás sem, a ki Tintiunabuluma s több apró éneke révén időről időre megemléttetik ugyan, de kézikönyveinkből végképen ki kezd maradni s Dialogusával senki sem törődik. Ennek a négyszáz éves sorozatnak egyik láncszemeként hadd álljon az ő, az egykori pápóczi prépost neve is a mellett a csoport mellett, melynek stereotyp czíme »Főrangú lírikusok« szokott lenni Irodalomtörténeti műveinkben.

Avagy valóban méltatlan erre az, a ki Dialogusa folytán, a kétségbe eső léleknek eme három latin sorba szorított kifakadását:

Heu! quod unquam fueram rerum in natura!
 cur permisit Dominus ut essem creatura
 sua, cum praenoverat ut essem peritura!

Jób (III. 1—12) átkozódásával megtoldva így versel:

Elveszszén az a nap, kinn világot láttál!
 Átkozott az az éj, mellyen fogantattál!
 Bujdosó fergeteg fogja, kinn nyugodtál!
 Keserűség szállja, mellyben álmodtál!

Sértegető tövis lepje azt a földet;
 Virágot szép füvel ne hozzon az zöldet,
 Mellyen az én Leikem megelevenedett
 S tőlem az Úristen elidegenedett. Stb.

DE XII SPECIEBUS EBRIETATIS.

cím alatt, egy müncheni XV. századi kéziratból latin leoninusokat közöl Katona Lajos az E. Phil. Közl. múlt évi 214. lapján. Adalék ez a Gesta Romanorum legújabb magyar kiadásához és Tinódi, Sokféle részögösök című verséhez. Ezeknek a leoninusoknak két változatát lehet olvasni az Egyetemi könyvtárnak *Castrum doloris* című múlt századi kéziratának 94. lapján, melyek így hangzanak:

Quot sunt species ebrietatis.

I.

Bis sex credatis species sunt ebrietatis,
 Ebrius est primus sapiens est alter opimus,
 Ternus grande vorat, quartus sua crimina plorat,
 Quintus luxuriat, sextusque per omnia jurat,
 Septimus incendit, bis quartus singula vendit,
 Aedificat nonus, decimus fit ad omnia pronus,
 Cantum undenus amat, praeque omni stentor reclamat, (*igy!*)
 Et cum fit plenus, sus dicitur hic duodenus.

II.

Est vilis primus, sapiens est optimus alter,
 Tertius grande vorat, quartus sua crimina plorat,
 Quintus luxuriat, sextus per omnia jurat,
 Septimus contendit, octavus singula vendit,
 Nonus nil coelat, quod habet sub corde revelat,
 Somnia denus amat, undenus turpia clamat,
 Et cum fit plenus vomitum reddit duodenus.

Azokhoz a miket a RMKtára III. 453. lapján arról a meséről jegyeztem fel, a mely szerint Noé a szőlőtől különböző állatok vérével öntözte meg s a részeg ember bestialis magaviselete ezzel függne össze: megemlítem itt a Zeitschr. d. DMG. 24. k. 209. lapját, a hol Goldzieher, — 40. k. 412. l. a hol Morales, — és a 41. k. 652. lapját, a hol Grünbaum közöl a mese történetéhez becses adalékokat. — Az »Uj idők« 1901. febr. 10-diki száma közli Tolsztojnak »Az első pálinka« című meséjét, mely szintén annak a régi mesének a felhasználásával íródott.

Sz. Á.